

*dr hab. Maria Mocarz-Kleindienst, prof. KUL
Instytut Filologii Słowiańskiej
Katedra Translatoryki i Języków Słowiańskich*

Opinia nt. rozprawy doktorskiej mgr. Marcina Trendowicza
Fenomen Stirlitza. Obraz radzieckiego agenta wywiadu w języku rosyjskim i kulturze
współczesnej,
napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Zoi Nowożenowej, prof. UG

Nadrzędnym celem przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej – jak zapowiada jej Autor we Wstępie – jest kompleksowa analiza fenomenu Stirlitza w rosyjskiej przestrzeni językowo-kulturowej, opis sposobów realizacji tego fenomenu we współczesnym języku i kulturze rosyjskiej. Zakres zadań badawczych wytyczonych w poszczególnych rozdziałach pracy (jest ich w sumie 4) pozwolił za realizację powyższego celu w stopniu w pełni zadowalającym. Praca ta jest pierwszym kompleksowym, rzetelnie opracowanym językowo-kulturowym studium fenomenu agenta radzieckiego wywiadu na gruncie językoznawstwa rosyjskojęzycznego w Polsce. Staranność i wnikliwość badawcza ujawnia się praktycznie we wszystkich rozdziałach. Jeśli to tego dodać fakt aktualności i oryginalność podjętej tematyki badawczej, to już na początku formułowania oceny pracy wypada stwierdzić, że rozprawa mgr. Marcina Trendowicza stanowi udaną próbę propozycji badawczej zaplanowanego zagadnienia i zasługuje na uznanie.

Uzasadniając swoją pozytywną ocenę recenzowanej pracy, poniżej wskażę na poszczególne jej komponenty, które zadecydowały o takiej ocenie. Wspomniana aktualność i zarazem oryginalność podjętej przez mgr. Marcina Trendowicza tematyki badawczej zawiera się w kilku komponentach rozprawy. Pierwszym z nich jest propozycja metodologiczna. Autor w sposób zupełnie uzasadniony wykorzystał na potrzeby swoich badań aktualne teorie lingwistyki antropocentrycznej, w tym lingwistyki kulturowej (na gruncie językoznawstwa rosyjskiego rozpowszechnionej jako *lingwokulturologia*) z kluczowym dla niej pojęciem

konceptu jako sposobu rekonstrukcji językowego obrazu świata. Tym zagadnieniom został poświęcony I rozdział pracy doktorskiej. W nim, oprócz zaproponowanej ogólnej metody badania konceptów, pojawiła się staranna analiza dwóch powiązanych ze sobą semantycznie, ale często konkurujących na poziomie konotacyjno-asocjacyjnym (poprzez powiązania z opozycją „swój-obcy”) dwóch konceptów: szpiega (шпиона) oraz agenta wywiadu (разведчика). W celu dokładnego zaprezentowania zakresów ich znaczeń, punktów stykowych i przede wszystkim różnic na poziomie asocjacji, a także częstotliwości występowania poszczególnych leksemów w przestrzeni języka rosyjskiego Autor skrupulatnie prześledził i zaprezentował dane leksykograficzne oraz korpusowe (Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego). Doktorant swobodnie operuje pojęciami kluczowymi dla przyjętej metodologii badań, dokonuje wnikliwej i przejrzystej analizy terminów relewantnych z punktu widzenia zastosowanej metody badań. Postulat aktualności podjętej tematyki badawczej został zrealizowany także w opisie zjawiska precedensowości, motywowanego wysoką frekwencyjnością i rozpoznawalnością danego zjawiska językowego w różnych kontekstach komunikacyjnych. Precedensowe teksty, jak i formacje pokrewne (nazwy, wypowiedzi) są częstym obiektem badań w językoznawstwie rosyjskim, głównie w odniesieniu do tekstów medialnych. W tym kontekście szczególnie wartościowy wydaje się rozdział IV, w którym Autor proponuje ciekawą koncepcję podziału fenomenów precedensowych na: werbalne (nazwy własne precedensowe, wypowiedzi precedensowe) i pozawerbalne wytwory kultury materialnej (malarstwo, rzeźba, utwory muzyczne, itp.). Dodaje również trzecią grupę – tzw. fenomeny poddające się procesowi werbalizacji: sytuacje precedensowe oraz teksty precedensowe (s.150), przekonując tym samym o wysokiej częstotliwości występowania fenomenów precedensowych. Doktorant zaproponował wyważony styl narracji, przytaczając szereg stanowisk badawczych, najczęściej rosyjskich lingwistów wywodzących się z tzw. moskiewskiej szkoły lingwistyki po to, aby następnie wypracować własny punkt widzenia. Podążając w kierunku założeń lingwistyki kulturowej, umiejętnie połączył komponenty kulturowe i językowe istotne z punktu widzenia opisu fenomenu postaci radzieckiego agenta z zachowaniem właściwych proporcji ilościowych. W przygotowanej monografii zainteresowany czytelnik znajdzie również informacje na temat okoliczności powstania serialu, jego szerokiego społecznego odbioru.

Kolejny aspekt, który pozwala mówić o oryginalności i aktualności podjętego tematu, to zakres i charakter materiału badawczego. Językowo-kulturowy obraz radzieckiego agenta mgr Marcin Trendowicz prześledził na podstawie zróżnicowanych gatunkowo współczesnych

rosyjskojęzycznych tekstów kultury, głównie tekstów audiowizualnych (filmów), literackich, użytkowych oraz publicystycznych, w których ta kultowa postać jest stale aktualizowana. Śledząc obecność nazwiska Stirlitz w różnych dyskursach (wirtualnym, internetowym, kulinarnym czy też reklamowym) wskazał na intersemiotyczny charakter zastosowań tej precedensowej nazwy własnej, różnorodność współczesnych kontekstów użycia tekstów precedensowych oraz wypowiedzi precedensowych (z wykorzystaniem powieści *Siedemnaście mgnień wiosny* J. Siemionowa, a przede wszystkim filmu pod tym samym tytułem w reż. T. Lioznowej), w których bohater dysertacji mgr. Trendowicza zagrał główną rolę. Również przytoczone przez Doktoranta licznie egzemplifikacje dowcipów o Stirlitzu funkcjonujących we współczesnej przestrzeni kulturowo-językowej, które stały się obiektem Jego wnikliwej analizy językowej w rozdziale III, świadczą o właściwym doborze materiału badawczego. Ogólna liczba tekstów, w których głównym bohaterem jest Stirlitz – zdaniem Autora – wynosi ok. 1000 jednostek. Tak pokaźna liczba konstrukcji ukierunkowanych na osiągnięcie szeroko rozumianej gry językowej pozwoliła przeanalizować ten materiał językowy z dwóch perspektyw: teorii gatunków mowy oraz lingwistyki konstrukcji. Te dwie propozycje analizy materiału znalazły zastosowanie w szczegółowej analizie struktury dowcipów (w tym ich wariantowości), powiązań intertekstualnych pomiędzy poszczególnymi seriami dowcipów o Stirlitzu, aspektów gramatycznych. Umiejętny dobór tekstów źródłowych i ich gruntowana eksploracja potwierdziły stanowisko autora o niekwestionowanym fenomenie tej postaci i jej doniosłości dla rosyjskiego pejzażu kulturowego. Analiza kolejnych wytworów kulturowych, ewokowanych pierwowzorem powieści *Siedemnaście mgnień wiosny* autorstwa J. Siemionowa, następnie filmu pod tym samym tytułem potwierdziła żywą obecność Stirlitza w rosyjskiej przestrzeni kulturowej. Mam tu na myśli przede wszystkim parodię powieści i filmu oraz opracowanie wersji kolorowej serialu, udostępnionej szerokiej publiczności w 2009 r.

Podtrzymując swoją wysoką ocenę recenzowanej pracy, chciałabym w tym miejscu zasygnalizować drobne niedociągnięcia, usterki redakcyjne czy też zwrócić uwagę na pewne polemiczne sformułowania, jakie ujawniły się w trakcie jej lektury. Otóż, zauważyć można brak konsekwencji w interpretacji nazwiska Stirlitza jako nazwy własnej precedensowej, np. na s. 165 Autor wyraża następującą myśl: „Исследуемое нами ПИ [прецедентное имя – objaśnienia ММК] является прецедентным антропонимом (деление Е.А. Назимовой), поэтому существует лишь в изначальной форме, без изменений”. Tymczasem w dalszej części pracy pojawiają się przytoczenia tekstowe, w których nazwisko to występuje w innej

niż wyjściowa formie, przybiera bowiem postać liczby mnogiej (np. „Голливуду Штирлицы не нужны” s. 167), ujawniając tym samym tendencje do apelatywizacji, co poświadczają niekiedy próby zapisu tego leksemu małą literą. Niewykluczone, że Autor – pisząc o niezmienności formy – miał na myśli brak w badanych opracowaniach leksykograficznych nowych jednostek jako derywatów omawianego leksemu. Można również polemizować z kolejnym wnioskiem mgr. Marcina Trendowicza, sformułowanym przez Niego w rozdziale I: „Поскольку данное высказывание („Семнадцать мгновений весны” – ММК) является одновременно заглавием связанного с ним текста, можно предложить, что его переход в группу автономных явлений, в которую входят высказывания, потерявшие связь с текстом-источником, является маловероятным” (s. 175). Wyrażenie „Siedemnaście mgnień wiosny” będące tytułem – z racji swojego statusu (tj. właśnie tytułu) może być traktowana jednak jako autonomiczna jednostka, zdolna funkcjonować samodzielnie. Potwierdzają to stanowiska wielu badaczy zajmujących się problematyką ontologii tytułu i podkreślających właśnie autonomiczną naturę licznych tytułów (m.in. Jerzy Jarniewicz, Roman Lewicki). Śledząc językowo-kulturowe „wędrowki” tego tytułu proponowałabym także zwrócić uwagę na zachowanie funkcji tytułu wyrażenia „Siedemnaście mgnień wiosny” (najczęściej w zmodyfikowanej postaci) przy jednoczesnej zmianie kategorii desygnatu (np. przejście od tytułu filmu do tytułu artykułu w czasopiśmie, itp.).

Moje wątpliwości budzi także konstatacja, że koncept Stirlitza jest konceptem o wymiarze narodowym. Owszem, jest to sformułowanie słuszne w kontekście zakresu podjętych badań, tj. analizy materiału w odniesieniu do obszaru rosyjskojęzycznego. Nie ulega wątpliwości, że koncept ten jest rozpoznawalny w Rosji. Jeśli jednak spojrzeć na to zjawisko z szerszej perspektywy, to okazuje się, że koncept Stirlitza przekracza granice narodowe. Dowcipy o Stirlitzu są popularne również w polskiej przestrzeni kulturowej – bez trudu można odnaleźć strony internetowe, prezentujące serie takich tekstów humorystycznych w języku polskim. Oczywiście postać Stirlitza pozostaje w cieniu polskiego agenta wywiadu Hansa Klosa. Na pewno postać radzieckiego agenta jest dobrze znana, wskutek szerokich działań propagandowych m.in. przy wykorzystaniu narzędzia kinematografii, również innym krajom niegdyś należącym do tzw. bloku wschodniego. W tym miejscu wypada wyjaśnić, że Autor formułuje wniosek o wymiarze narodowym konceptu Stirlitza na podstawie klasyfikacji fenomenów precedensowych autorstwa dwóch uczonych rosyjskich: G.G. Słyszkińa i W.W. Krasnycha. Zaproponowali oni trójdzielny podział fenomenów precedensowych: fenomeny o oddziaływaniu globalnym, narodowym oraz fenomeny znane

jedynie określonej grupie społecznej (s.152). Moim zdaniem fenomen Stirlitza przekracza granice kultury narodowej, na pewno jednak nie ma cech zasięgu globalnego. Dlatego może warto byłoby w kontekście analizy tego konkretnego przypadku zaproponować rozszerzenie klasyfikacji Słyszki i Krasnycha i dołączyć do tej niej czwarty, pośredni typ (między globalnym i narodowym, np. o zasięgu regionalnym). Jest to moja propozycja – pozostawiam ją Autorowi do przemyślenia. W tym miejscu otwiera się także nowa perspektywa badań dla międzykulturowych pomysłów badawczych tego fenomenu.

Kontynuując temat sugestii i uwag kierowanych w stronę recenzowanej pracy, zalecałabym także usunięcie drobnych błędów językowych. W trakcie lektury tekstu odnotowałam nieliczne niedociągnięcia gramatyczne, np. użycie rzeczownika „информации” (s.43) w liczbie mnogiej, podczas gdy jedyną poprawną formą jest liczba pojedyncza, błędna forma „обеих концептов” (s. 44), kilkakrotne zastosowanie niewłaściwej formy czasownika „подвергать” zamiast jego wariantu zwrotnego „подвергаться” (s. 91 i in.), nieliczne błędy leksykalne oraz interpunkcyjne. Zostały one odnotowane bezpośrednio w nadesłanym do recenzji tekście. Powyższe uwagi nie przesłaniają bardzo pozytywnego obrazu ocenianej pracy. Sygnalizuję je pod kątem ewentualnego przygotowania publikacji do druku.

Na wysoką ocenę recenzowanej pracy wpływa również starannie dobrana bibliografia, obejmująca 367 opracowań krytycznych i leksykograficznych (głównie rosyjskojęzycznych), oraz materiałów źródłowych. Z pełnym przekonaniem recenzowaną pracę można zakwalifikować do rzetelnie przygotowanych, dobrze skonstruowanych, osadzonych w solidnym aparacie badawczym prac z zakresu lingwistyki kulturowej, prac pożądaných z racji kompleksowości i aktualności zagadnień w niej poruszanych. Mgr Marcin Trendowicz wypełnił lukę badawczą nie tylko w polskiej, lecz również rosyjskiej przestrzeni badawczej, w której, jak sam stwierdza, wprawdzie pojawiło się wiele opracowań poświęconych postaci Stirlitza, ale ich autorzy koncentrowali się na wybranych aspektach badawczych. Pozyskane rezultaty w postaci rzetelnie i kompleksowo opracowanego fenomenu Stirlitza we współczesnym języku i kulturze rosyjskiej mogą znaleźć zastosowanie w kontynuacji tego typu badań na polu naukowym. Stanowią dużą wartość dla dydaktyki uniwersyteckiej z uwagi na bogactwo i różnorodność pozyskanego materiału badawczego

Podsumowując, wysoko oceniam poziom merytoryczny i formalny ocenianej rozprawy, umiejętność samodzielnego formułowania wniosków, dociekliwość badawczą Doktoranta. Czytając tekst nietrudno odnieść wrażenie, że Autor realizuje swoją pasję badawczą.

W świetle powyższego stwierdzam, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska w pełni spełnia wymogi stawiane tego typu rozprawom, a nawet zasługuje na wyróżnienie. Wniosuję zatem o dopuszczenie mgr. Marcina Trendowicza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Anna Stoczek-Kleinienst

Lublin, 5 stycznia 2018 r.